

Vuk'uzenzele

Vha i dixelwa nga vha: Systeme ya Mafungo na Vhudavhidzani ha Muvhuso (GCIS)

English/Tshivenda

Nyendavhusiku 2022

U shumiswa ha mishonga ya PrEP zwi nga thusa u thivhela u kavhiwa nga dwadze la HIV

Vho Allison Cooper

Musi shango la Afrika Tshipembe li tshi khou elwa duvha la Aids la Lifhasi nga la 1 Nyendavhusiku khathihi na Maduvha a 16 a Nndwa ya u lwa na zwiito zwa Khakhathi dzo Ditikaho nga Mbeu (GBV) u bva nga la 25 Lara u swika la 10 Nyendavhusiku, Vuk'uzenzele i khou lavhelesa kha vhushaka vhu re hone vhukati ha GBV na HIV/AIDS.

Tshikwama tsha Maga a u lwa na zwiito zwa Khakhathi dzo Ditikaho nga Mbeu na Mabulayo a Vhafumakadzi (GBVF) tshi khou lingedza u ita uri Afrika Tshipembe hu vhe fhethu hune ha si tsha do vha na zwiito zwa GBVF zwi itelwaho vhafumakadzi; vhana khathihi na vhatu vha vhafumakadzi vhane vha funana nga tshavho, vhanna vhane vha funana nga tshavho, tshibeuvhili, musha-ndulambeu, munnamusadzi/musadzimunna, mushaya-

mbeu, mushayadzangalelo la zwa vhudzekani khathihi na vhañwe vhanzhi vha re kha zwitshavha zwa (LGBTQIA+).

Tshikwama tsho rwelwa tari nga Phresidennde Vho Cyril Ramaphosa nga rwedzi wa Luhuh 2021 u itela u tikedza zwa u thoma u shumiswa ha Maano a Vhupulani ha Lu-shaka kha zwa GBVF. U ya nga webusaithi ya tshikwama itshi, tshi na mushumo muhulwane wa u ita uri hu vhe na tshan-dukko, zwo ditika kha thodisiso, ngeletshedzo na thikhedzo i vhonekalo kha madzangano ane a gidzhenisa tshotho kha zwa nndwa ya u lwa na zwiito zwa GBVF.

Liñwe la madzangano ane a tikedzwa nga tshikwama itshi ndi la Gugu Dlamini Foundation, line la wanala fha la vunduni la KwaZulu-Natala le la wana masheleni a linganaho R250 000 u bva kha tshikwama tsha thikhedzo ya zwa GBVF nga rwaha wa 2022.

Mulangi Muhulu wa tshii-miswa itshi tshi divhiwaho sa Gugu Dlamini Foundation, mufumakadzi Vho Mandisa Mabaso, vho thoma tshii-miswa itshi nga rwaha wa 2010 nga murahu ha musi mme avho, mufumakadziwavhane Vho Gugu Dlamini vho kandekanywa nga matombo vha lovha nga rwaha wa 1998 ngei Durban nga mulandu wa uri vha bvisela khagala tshiimo tshavho tsha u vha muthu o kavhiwaho nga

tshitzhili tsha HIV.

"Foundation iyi i khou lavhelela u khwañhisa zwa mavhusele apo hu tshi itelwa u khwinifhadza maga a u lwa na zwiito zwa GBVF, zwine zwa vha zwa ndeme kha u swikela ndango ya dwadze la HIV fhan Afrika Tshipembe," hu amba Vho Mabaso.

"I dovha hafu ya lavhelela u fhungudza zwiwo zwa u kavhiwa nga HIV/AIDS, u enge-dza tswikelo kha zwa ndondolo khathihi na u khwinifhadza mvelelo dza zwa mutakalo kha vhatu vha vhanna na vha vhafumakadzi vhe vha kavhiwa na u kwamea nga HIV/AIDS," vho amba ngauralo.

Masheleni ane foundation ya a wana a thusa vhafumakadzi na vhasidzana vha swikaho 522 255 hu tshi katelwa na vhanna na vhatukana vha swikaho 900 u bva kha miga i kwameaho nga zwiito zwa GBV khathihi na khakhathi dza mahayani; vhatu vha re na vuholefali vhane vha khou tambudzwa; khathihi na zwitshavha zwa LGBTQIA+, hu amba Vho Mabaso.

U ya nga vha UNAIDS, kha vhupo vhune ha vha na thaidzo khulwane ya u andesa ha zwiwo zwa HIV, vhafumakadzi vhane vha vha zwipondwa zwa GBV vha wanala vhe na khonadzeo khulwane ya u swika heneffa kha 50% ya u nga kavhiwa nga dwadze la HIV. Zwiñwe zwa zwiitisi zwa zwithu izwi ndi u

tshipiwa ha vhafumakadzi khathihi na u hana ha vhatu vha vhanna u ambara khondomu.

PrEP ndi mini?

Liñwe ya ndila dza u thivhela u kavhiwa nga dwadze la HIV ndi u nwa mishonga ya Pre-Exposure Prophylaxis (PrEP), ine ya vha mishonga i nwiwaho duvha na duvha nga vhatu vhane vha si vhe na dwadze la HIV nahone vhane vha vha khomboni khulwane ya u nga kavhiwa nga dwadze lenelo la HIV nga kha vhu kwamani ha zwa vhudzekani kana nga u shumisa dzidzhekiseni dza u dithavhela zwidzidzivhadzi.

Nga rwedzi wa Thangule, Ministha Vho Joe Phaahla vho amba uri shango la Afrika Tshipembe ndi lone line la vha na tshivhalo tshi re nthesa tsha u shumiswa ha philisi dza PrEP kha mashango othe a tshipembe ha sogala Sahara u mona na dzhangalo lothe la Afrika. Vho amba uri 70% kana zwiimiswa zwa mutakalo zwa muvhuso zwi linganaho 2 419 zwi vho katela na u netshedzwa ha philisi dza PrEP sa tshipiwa tsha tshumelo dza zwiimiswa zwenezwi dza duvha na duvha.

"Muthu ane a khou shumisa philisi idzi dza PrEP, ha tei u tou dzi shumisa vhutshilo hawe hothe, a nga tou dzi nwa fhedzi tshifhinga tshine a pfa uri a nga vha e khomboni ya u nga kavhiwa nga HIV. Fhedziha, u itela uri philisi idzi dza PrEP

dzi kone u shuma zwavhuqi, dzi tea u nwiwa duvha liñwe na liñwe [nga tshifhinga tshenetsho tsha musi hu na khombo khulwane]," Vho Mabaso vha a khwañhisedza.

Philisi idzi dzi tea u dovha hafu dza shumiswa khathihi na mañwe maitele a tsireledzo, u fana na u shumisa khondomu dza vhafumakadzi na dza vhanna nga mulandu wa uri philisi hedzi dza PrEP a dzi tsireledzi muthu na kha mañwe malwadze a fhirelaho nga zwa vhudzekani nahone a si tshithivhelambebo.

Vho Mabaso vha ri musi munna na musadzi vha tshi khou toga u vha na rwana, philisi hedzi dza PrEP dzi nga thusa kha u thivhela u kavhiwa nga dwadze la HIV kha uyo muñwe wavho ane a si vhe na lo khathihi na kha uyo rwana ane ha athu bebwa.

Musi zwo ralo, mathomoni a uno rwaha, vha Maandalanga a zwa Ndangulo ya Zwibveledzwa zwa Mishonga vha Afrika Tshipembe vho tangeredza zwa u shumiswa ha rinngi ine ya vhwela kha vhudzimu ha muthu wa mufumakadzi sa iñwe ya ndila dza mishonga wa PrEP.

Rinngi iyo i na mishonga wa anthirethirovairala une wa vhidzwa u pfi dapivirine nahone i tea u tshentshiwa rwedzi

Zwi khou bvela phanda kha siatari 2

Monate Coffee creates future entrepreneurs

Page 5

Teens determined to promote menstruation dignity

Page 11

U vhalala Vuk'uzenzele kha vha danujode GOVAPP kha:

Vha toga SA Government kha Google playstore kana appstore

KHA VHA RI KWAME

Vuk'uzenzele

@VukuzenzeleNews

Webusaithi: www.gcis.gov.za

Imeli: vukuzenzele@gcis.gov.za

www.vukuzenzele.gov.za

Luñingo: (+27) 12 473 0103

Tshedimosetso House:

1035 cnr Francis Baard and Festival streets, Hatfield, Pretoria, 0083

NDI YA MAHALA A I RENGISWI

Zwi bva kha siatari 1

muñwe na muñwe. U gadzisa kha zwenezwo, inwe PrEP ntswa, ine ya vha dzhekiseni ine ya fhedza minwedzi mivhili i tshi kha di shuma ngomu muvhilini wa muthu, i kha di vha yo lindela u wana thendelo ya u tea u shumiswa. Musi i tshi tou fhedza u wana thendelo ya u tea u shumiswa, a hu tsha do vha na thodea ya uri vathu vha dzule vha tshi humbula nga ha u nwa philisi

dzavho duvha linwe na linwe.

Vhudzekani ho tsireledzeaho Foundation i khou lavhelela u fhungudza zwiwo zwa u kavhiwa nga HIV nga u tou tufuwedza zwa u shumisa khondomu na u ita zwa vhudzekani ho tsireledzeaho.

"Ri khou tufuwedza vhana na vhaswa uri vha vhe vho ima kha u didzhenisa kha zwiito zwa vhudzekani u vhuya u swikela musi vha tshi vha kha tshiimo tshine vha nga kona u dzhia tsheo dzo teaho nahone

dza mutakalo wavhuqi," hu amba Vho Mbaso.

"Ri khou dovha hafhu ra tufuwedza zwa vhudzekani ho tsireledzeaho nga u ombedzela zwa u shumiswa ha khondomu hu tshi katelwa na u vha na mufunwa muthihi fhedzi nga tshifhinga tshithihi.

Zwa u shumiswa ha zwi-dzidzivhadzi nga ndila yo kalulaho, nga maanda izwo zwine zwa tou thavhelwa muvhilini nga dzhekiseni, zwi khou sasaladza nga ndila yo fhelelaho sa izwi zwi tshi

engedza khombo ya u nga kavhiwa nga dwadze la HIV," vha a gadzisa.

Foundation i dovha hafhu ya maandafhadza vathu vhane vha khou tshila na HIV/GBV, vhane vha vha kha khombo ya u nga tangana kana u kwamea nga thaidzo dzenedzi uri vha divhe pfanelo dzavho khathihi na u kona u swikela vhula-mukanyi na tshumelo dza zwa mulayo u itela u thivhela khathihi na u itela khaedu zwiito zwa u kandekanywa ha pfanelo dza vthuthu. ①

U itela zwidodombedzwa zwinzhi khathihi na thuso u bva kha vha **Gugu Dlamini Foundation**, kha vha dalele www.gugudlaminifoundation.org. U wana zwidodombe-dzwa zwinzhi nga ha PrEP, kha vha dalele tshiimiswa tsha ndondo-lamutakalo tshi re tsini navho.

Zwine vhomme vha mamisaho vhane vha vha na dwadze la HIV vha tea u zwi divha

Musi shango la Afrika Tshipembe ji tshi khou elelwa Duvha la Aids la Liffasi nga la 1 Nyendavhusiku, Muhasho wa Mutakalo wa vunqu la KwaZulu-Natal wo eletshedza vhomme vhane vha vha na dwadze la HIV uri vha dzhie ntha zwa u mamisa vhana vhavho damu fhedzi lwa tshifhinga tsha minwedzi miraru.

U ya nga muhasho, arali vhe mme a mamisaho ane a vha na dwadze la HIV, ndi zwa ndeme u davhidzana nga ha ndila dza u nea vhana zwiliwa na mueletshedzi wavho wa nga ha dwadze la HIV.

Arali vha nga nanga u mamisa nwana wavho damu, kha vha vhone uri vha khou mu mamisa lenelo damu fhedzi lwa tshifhinga tsha minwedzi ya rathi ya u thoma.

Thodisiso dzo sumbedzisa uri hu na khonadzeo thukhu vhukuma ya uri nwana a nga kavhiwa nga dwadze la HIV u bva kha mafhi a damuni arali mme awe vha tshi nga nanga u tou mu mamisa mafhi a lenelo damu fhedzi.

Nga tshifhinga tsha minwedzi ya musi vho vhfifa muvhilini, na musi vha tshi khou mamisa, kha vha vhone uri vha khou shumisa khondomu musi vha tshi ita zwa vhudzekani u itela u thivhela huñwe u kavhiwa nga huswa hune ha nga vha hone. Arali vhe na thaidzo ifhio na ifhio, u fana na u vhavha ha thungu dza madamu kana one madamu, kha vha mbo di ya kiliniki uri vha kone u wana thuso nga u tsvhanya.

Muhasho u khou theme-ndela tshothhe zwa u mamisa nwana damu fhedzi, sa izwi

zwi tshi thusa uri a vhe na sisteme ya maswole a muvhili yo khawthaho khathihi na uri vhenevho mme na nwana vha kone u vha tsini na tsini. Zwa u mamisa damu zwi dovha hafhu zwa fhungudza khombo kha mme ya u nga vha na vhwadze ha khentsara ya damu.

Mavharivhari na ngoho nga ha u mamisa damu

Hu na mavharivhari manzhi ane a ambelwa zwa u mamisa damu e muhasho wa a thudzela thungo sa mafhungo ane a si vhe ngoho nga u fhiindula mbudziso dzi tevhelaho dzine dza dzulela u vhudziswa misi yothhe nga vhomme vhane vha vha na dwadze la HIV khathihi na avho vhane vha si vhe nalo.

Mbudziso: Muhura wanga uri ndi tea u wana mishonga ya u tanzwa nga ngomu dangani ha nwananga. Zwo tea uri ndi ite ngauralo?

Phindulo: Kholesramu, ine ya vha mikando ya u thoma u bva kha thungu dza madamu nga murahu ha u beba, i tanzwa mekhoniamu, lune lwa vha lugubo lwa u thoma u bva nga ngomu dangani ha nwana.

Hu nga si vhe na thodea ya mushonga ufho na ufho wa u dovha u tanzwa hafhu ngomu dangani ha nwana sa izwi mikando yone ine yo kuna nahone i tshi ita luvhamba ngomu dangani ha nwana, ya hu tsireledza kha dzibakitheria.

Mbudziso: Kha maguvha a u thoma a si gathi, arali ndi si na mikando yo edanaho, ndi nga

nea nwana maqi kana marwe mafhi nga thungo?

Phindulo: Nwana u tou toga fhedzi mikando ya u thoma.

Vha tea u mamisa nwana wavho tshifhinga tshinzihi u itela uri mikando i bve – ngauralo ndi hone vha tshi do vha na mikando minzhi. Kha vha humbele nese la u bebisa uri a vha nee nwana wavho nga murahu ha hafu ya awara ya u thoma musi vha tshi kha di bva u beba u itela uri vha kone u vhea nwana uyo tsini na damu lavho. Nwana u do guda u mama nga u tsvhanya nahone hezwi zwi do thusa uri vha vhe na mikando minzhi.

Mbudziso: Ndi khou di mamisa nwana mikando, fhedzi ha pfeleli. Ndi tea u engedza nga u mu nea mafhi a bogelo?

Phindulo: Hai, vha nga vha na mikando minzhi nga u dzulela u mamisa nwana wavho tshifhinga tshothhe. Kha vha tendele nwana a tshi mama damu lithihi u vhuya u swikela a tshi pfelela u itela uri nwana uyo a kone u wana mikando ya u fhiidzisa ine ya vha mikando ine nwana wavho a i wana musi a tshi fhedza u mama. Musi nwana a tshi dzula a tshi mama tshifhinga tshinzihi, zwi ita uri vha vhe na mikando minzhi.

Mbudziso: Nwananga u funa u dzula a tshi mama tshifhinga tshothhe, ndi nga vha ndi si na mikando yo edanaho?

Phindulo: Nwana a nga vha a tshi khou aluwa nga u tsvhanya, ngauralo, u toga mikando minzhi. Musi arali vha tshi dzulela u mamisa nwana wavho, vha nga vha

na mikando minzhi ine a i toga. Mikando i nga si fhele.

Kha vha tende hu tshi vha na tshifhinga tsha u engedza u mamisa nwana – vha songo litshisa nwana musi a tshi kha di mama damu. Arali nwana a tshi thabisa majeri lu fhiraho rathi nga duvha, nahone a tshi dzula a tshi khou mama tshifhinga tshinzihi, (lwa 8-12 nga duvha), ha wanala uri tshileme tsha nwana tshi khou engedzea nga 500g nwedzi muñwe na muñwe, zwi amba uri vha khou vha na mikando yo edanaho.

Mbudziso: Arali nwananga a tshi dzulela u lila misi yothhe, ndi tea uri ndi ite mini?

Phindulo: Kha vha luludzele nwana wavho nga u mu vhea kha damu tshifhinga tshothhe. Vhana vha takalela u vha tsini na vhomme vhavho. Vhomme na vhana vhane vha shumisa lufhera luthihi vha do tufuwedza zwenezwo.

Arali nwana wavho e na ndala, e na dora kana o sinyuwa, u mama damu zwi nga ita uri a pfe o fura. A si kanzhi hune nwana wavho a nga swika hune a furesa arali vha tshi khou mu nea mikando fhedzi.

Mbudziso: Ndi zwavhuqi u nea nwana zwinwiwa?

Phindulo: Hai, u engedza zwinwe zwinwiwa zwi nga amba uri hu nga vha na khonadzeo ya uri nwana a wane malwadze a ngaho lugubo na tshikana (nyumonia). Hafhu, arali nwana a tshi nga nwa zwinwe zwinwiwa, a nga si tsha tou mama ngauralo

nahone a vha tsha do vha na mikando yo edanaho.

Mbudziso: Nwana ha toqi maqi a u nwa arali hu tshi khou fhisa?

Phindulo: Hai, mikando ya u thoma (mikandothangeli) i na maqi manzhi nahone i dzimula dora la nwana. Kha vha tou vhone fhedzi uri vha khou mamisa nwana wavho tshifhinga tshinzihi arali hu tshi khou fhisa.

Mbudziso: Ndi lini hune nda tea u engedza nga zwinwe zwiliwa?

Phindulo: Nga murahu ha minwedzi ya rathi, kha vha bvele phanda na u mamisa nwana wavho u fana na mathomoni, fhedzi vha nga di engedza na nga zwinwe zwiliwa. Nwana u thoma u lugela u guda u la zwinwe zwiliwa nga murahu ha minwedzi ya rathi. ①

Haya mafhungo o netshedzwa nga vha Muhasho wa Mutakalo wa vunqu la KwaZulu-Natal.

government communications

Department: Government Communication and Information System
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Tel: 012 473 0353

Email: vukuzenzele@gcis.gov.za

Address: Private Bag X745, Pretoria, 0001

Head of Editorial and Production

Regomoditswe Mavimbela
Regomoditswe@gcis.gov.za

Acting Editor-in-Chief

Zanele Mngadi | Zanelemngadi@gcis.gov.za

Managing Editor

Tshepo Nkosi | Tshepon@gcis.gov.za

News Editor

Noluthando Motswai

Writers: More Matshediso

Graphic Designers

Tendai Gonese | Benny Kubjana

Production Assistants

Jauhara Khan | Sebastian Palmer

Language Practitioners

Nomgcibelo Motha | Boitumelo Phalatse
Thandolunye Khulu | Mahanyele Ramapala

Vuk'uzenzele
is published by Government Communications (GCIS)

Distributed by:

Printed by:

The material in this publication may be reproduced, distributed, or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording, or other electronic or mechanical methods, without the prior permission of the publisher on condition that this publication shall be credited as the source.

Mbalombalo dza zwa mishumo dzi sumbedza uri ikonomi yashu i kha nḡila ya u vhuyelela ngonani

Tshifhingani tsha miṅwaha i si gathi yo fhelaho, vhadzulapo vha Afrika Tshipembe vho swika he vha tea u ḡowela nyaluwo i ongolowaho khatihhi na u ṅaṅa ha thaidzo ya u shayea ha mishumo.

Hezwi zwo swika he zwa ṅaṅiswa nga dwadze ḡo tshinyadzaho vhukuma, khakhatihhi na ndingedzo dza u ṭoḡa u minula muvhuso nga ṅwedzi wa Fulwana 2021, khatihhi na miḡalo yo kalulaho ye ya vha hone mathomoni a uno ṅwaha kha zwipiḡa zwa vunḡu ḡa KwaZulu-Natal, Kapa Vhubvaḡuvha na ḡa Devhula Vhukovhela.

Vhukati ha hezwi zwoṭhe, tshiwo tsha zwa fulufulu tsho ḡi bvela phanḡa na u ḡivhonadza nga vhuhulu, zwa vhangha tshinyalelo khulwane kha ikonomi khatihhi na tham-bulo miṭani na kha mabindu.

Fhedzi, naho ro ḡi vha ri vhukati ha khaedu idzi, vhadzulapo vhashu khatihhi na ikonomi yashu vho sumbedza u konḡelela na uri hu khou vhonala ikonomi yashu zwazwino i tshi vho sumbedza tsumbo dzi nyanyulaho dza u vhuyelela ngonani.

Mbalombalo dza zwa mi-shumo, nga maanḡa dza zwenezwino, ndi dzone dzine dza ita uri ri vhe na fulufhelo.

Vha tshiimiswa tsha zwa Mbalombalo tsha Afrika Tshipembe vho rekhoda u tsela fhasi kha tshivhalo tsha zwa u shayea ha mishumo kha tshifhinga tsha kotara ya vhuvhili ya ṅwaha wa 2021. Zwa ndemesa, zwikalo zwavho zwi sumbedza uri tshivhalo tsha vhukuma tsha vhathu vane vha vha na mishumo tsho enge-dzea u bva kha vhathu vha 14.5 miḡioni kha tshifhinga tsha kotara ya vhuvhili ya ṅwaha wa 2021 u swika kha R15.5 miḡioni kha tshifhinga tsha kotara ya vhuvhili ya ṅwaha wa 2022.

Hezwi ndi nyengedzedzo i ṭuṭuwedzaho vhukuma ya mishumo ine ya ṭoḡea ngaurali kha tshifhinga tsha hafu ya ṅwaha ya u thoma.

Vhunzhi ha heyi mishumo yo vha yo sikwa kha sekithara dzi fanaho na dza tshumelo dza zwa tshitshavha na matshilisano, mbambadzo, zwa masheleni, zwa ndemesa, sekithara ya zwa u fhaṭa.

Ndi zwone, hu kha ḡi vha na zwinzhi zwine zwa tea u itwa arali ri tshi ṭoḡa u vhoṅa hu tshi vha na tshanduko khulwane kha tshivhalo tsha u shayea ha mishumo tshi re ṅthesa kha shango ḡashu.

Nga tshenetshi tshifhinga tshithihi, mbalombalo hedzi dzi sumbedza uri masia a ndeme ane a vha a Pulane ya Mvusuludzo na Mbuedzedzo ya Ikonomi, a fanaho na u sikwa ha mishumo minzhi ya vhadzulapo, mvusuludzo ya ikonomi khatihhi na mveledziso ya themamveledziso na one a khou vha na zwi vhuya zwavhuḡi kha zwa u sikwa ha mishumo.

Sa izwi mveledziso ya themamveledziso khatihhi na vhubindudzi zwi tshi tou vha zwiṅwe zwa zwipikwa zwa ndeme zwa pulane yashu ya

mbuedzedzo, u engedzea ha mishumo kha sia ḡa zwa u fhaṭa ndi zwithu zwine zwa ṭuṭuwedza vhukuma.

Mugaganyagwama wa ṅwedzi wa Luhui 2022 wo sumbedzisa nyengedzedzo ya 30% ya masheleni ane a shumiselwa kha zwa themamveledziso dza tshitshavha kha tshifhinga tsha miṅwaha miraru i ḡaho ine ya vha R812 biḡioni musi i tshi vhambedzwa na R627 biḡioni kha tshifhinga tsha miṅwaha miraru yo fhelaho.

Bodo ya Mveledziso ya Ṅḡowetshumo ya zwa u Fhaṭa zwenezwino yo dzhiela ṅṅha zwauri hu kha ḡi tou bva u vha na u engedzea ha thandela dza themamveledziso dzine dza khou rangwa phanḡa nga mabindu a muvhuso a fanaho na Transnet na Eskom, fhedzi hafu na nga mimasipala mihulwane khatihhi na nga vha Muhasho wa Mishumo ya Muvhuso na Themamveledziso.

Nga ṅwedzi wa Fulwi, ṅwaha uno ro vhoṅa ikonomi yashu i tshi khou vhuyelela kha tshikalo tsha nyaluwo tsha phanḡa ha musi hu tshi vha na dwadze nga mulandu wa mvelelo dza GDP dze dza vha dzi dzavhuḡi vhukuma kha

kotara ya u thoma ya ṅwaha.

Nga ṅḡowelo, muhumbulo muhulwane ndi wa u bva nga u ṭavhanya kha tshikalo hetshi tsha fhasi, zwine zwa vha zwone zwine zwa khou itisa uri ri bvele phanḡa na u lavhelesa kha zwa u shandukisa milayo ine ya vha yone i ṭuṭuwedzaho nyaluwo.

Muvhuso u kha ḡi tou bva u anḡadza makumedzwa a khwiniso ya mulayo wa zwa fulufulu u itela u fhelisa ṭhoḡea ya ḡaisentsi kha zwiimiswa zwa u bveledza muḡagasi khatihhi na u ṭuṭuwedza vhubindudzi kha thandela khulwane dza ṅḡisedzo ya muḡagasi hu u itela u enge-dza vhubveledzi vhuswa ha muḡagasi kha sisteme ya ṅḡisedzo ya muḡagasi. Hezwi zwi sumbedza ḡiga ḡihulwane kha ndingedzo dzashu dza u shandukisa mbonalo ya zwa fulufulu kha shango ḡashu, zwine zwa vha ṭhoḡea ya u thoma ya ndeme kha nyaluwo ya ikonomi khatihhi na u kunga vhubindudzi.

U tou bva tshe ha ḡivhadzwa pulane ya zwa fulufulu ya lushaka nga ṅwedzi wa Fulwana uno ṅwaha, ro vha ri tshi khou ḡi shuma sa muvhuso nga tshumisano na vha zwiimiswa zwi kwameaho zwo fhambanaho kha u shumisa maitele maswa khatihhi na u shandukisa mbekanyamaitele.

U tou bva tshe ra engedza vuhulwane ha ḡaisentsi u swika kha 100 megawatts nga ṅwedzi wa Fulwi 2021, ho no redzhisitariwa 500 MW u bva kha thandela dza u bveledza muḡagasi u vusuluseaho dza phuraivethe hune dziṅwe thandela dzine dza ḡo bveledza 6,000 MW dza vha kati kha zwiimo zwo fhambanaho zwa mveledziso.

Maitele a tshandukiso dza zwa milayo a khou bvela phanḡa na u sumbedza mvelaphanḡa yavhuḡi kha thikhedzo yao ya nyaluwo ya ikonomi khatihhi na u kunga

vhubindudzi.

Nyaluwo ya ikonomi i nga si kone u swikelwa nahone hu nga si vhe na u sikwa ha mishumo arali hu songo ranga u itwa mushumo u konḡaho naho u wa ndeme wa u shandukisa milayo une wa ḡo fhedza nga u khwinifhadza nyimele ya zwa mabindu na vhubindudzi. Hovhu ndi vhuḡifhinduleli ha muvhuso.

Fhedziha, uri hu kone u vha na mvelaphanḡa yavhuḡi hu si na u timatima, ri ḡo tea u bvela phanḡa na u kombetshedza uri hu vhe na thendelano vhukati ha vha mabindu, madzangano a vhashumi na zwitshavha, hu si fhedzi kha zwa milayo ine ya ṭoḡea, hafu na kha thendelano dzine dza vha dza ndeme kha u swikela zwipikwa zwashu.

Naho ikonomi yashu i tshi dzhia tshifhinga tshilapfu u vhuyelela ngonani nahone mbekanyamushumo yashu ya mvusuludzo yo thoma u shuma, ri ḡo bvela phanḡa na u ita maga o fhambanaho a u engedza u itela u tikedza zwa u sikwa ha mishumo.

Nga ṅṅha ha maga ane a tikedza nyaluwo ya sekithara ya phuraivethe, ri ḡo dovha hafu ra engedza mishumo ya muvhuso khatihhi na u thusa avho vho shayaho nga thuso ya zwa matshilisano.

Nyengedzedzo ya mishumo khatihhi na dziṅwe tsumbo dza nyaluwo dzi ṅeaho fulufhelo, dzi tea u ri ṭuṭuwedza uri ri bvele phanḡa na tshanduko khatihhi na u thoma u shumisa Pulane dza Mvusuludzao na Mbuedzedzo ya Ikonomi u itela u vula zwikhala zwa vhubindudzi na nyaluwo. Zwi tea u ṭuṭuwedza vhashumisani vhashu vhoṭhe vha zwa matshilisano uri vha shumisane nahone nga u ṭavhanya vhe na ndivho ya u swikela nyaluwo ya tshihagḡu khatihhi na u sika miṅwe mishumo minzhi. **1**